

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Burger, J.P.

Citation

Burger, J. P. (2014, January 29). *Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies*. Boom Lemma, Den Haag. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23180> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Burger, Peter

Title: Monsterlijke verhalen : misdaadsagen in het nieuws en op webforums als retorische constructies

Issue Date: 2014-01-28

Inleiding

Monsters van verhalen

‘Baby gestolen uit baarmoeder vermoorde vrouw’, kopte Nu.nl, een van de populairste Nederlandse nieuwssites, op 29 juli 2009. ‘WORCESTER - De Amerikaanse politie is op zoek naar iemand die een 23-jarige vrouw heeft vermoord en haar acht maanden oude baby uit haar buik heeft gesneden. Het kind is mogelijk nog in leven, aldus de politie woensdag in lokale media.’

Dit is, in meer dan één betekenis, een monsterlijk verhaal. Niet alleen de beschreven daad is monsterlijk, ook het verhaal zelf is dat. Kan dit waar zijn, of is hier een passage uit een horrorfilm per ongeluk of met opzet gepresenteerd als nieuws? Fictie of werkelijkheid: het verhaal ontregelt het vanzelfsprekende onderscheid tussen genres, het laat zich niet zo eenvoudig indelen als de meeste nieuwsberichten. In die zin is het een monster van een verhaal in een oudere betekenis van het woord: van de Oudheid tot de Renaissance waren *monsters* mengwezens, niet te categoriseren – freaks, hybriden, spelingen der natuur. Misvormde kinderen waren monsters, net als zeemeerminnen en centauren, of de volkeren uit verre landen die geen hoofd hadden en hun ogen in hun borst droegen.

Ten slotte zit in het woord monster nog een derde toepasselijke betekenis verpakt. Het Nederlandse *monster* is via het Frans ontleend aan het Latijnse *monstrum*, van *monere*, wat ‘vermanen’ of ‘waarschuwen’ betekent. De geboorte van kinderen met twee hoofden en de verschijning van kometen en zeeslangen zijn lange tijd geduid als een teken van onheil, een waarschuwing aan de mensheid. Ook het bericht op Nu.nl roept de vraag op: wat zegt dit over de wereld waarin wij leven?

Deze vragen over classificatie en betekenis van het bericht over de babyroof zijn geen particuliere overpeinzingen van mij, ze worden ook door anderen gesteld.¹ Op

1 Een recent interview met de thrillerschrijfster Mo Hayder, wier boeken de reputatie hebben harde, angstaanjagende geweldsscènes te bevatten, opent met het volgende voorbeeld: ‘Wie zou geloven dat een man een bajonet met al zijn kracht in de buik van een zwangere vrouw stoot,

Nuijij.nl, de dochtersite van Nu.nl waar lezers kunnen reageren op het nieuws, trok het bericht over de geroofde foetus veel bekijks: binnen twee dagen verschenen er 108 reacties.²

‘Wat een zieke wereld!’

Voor een deel gaan de reacties op nuijij.nl over de daad, die wordt gekwalificeerd als onvoorstelbaar, luguber, weerzinwekkend en monsterlijk. ‘Ziek.... Ik hoop dat ze dit monster te pakken krijgen’, aldus iemand die post onder de naam LadyXochi. ‘Tja en dan denk je toch snel’, vindt Sonja2, ‘dat dat monster wie dit gedaan heeft, dat die geknoot moet worden in de hoogste boom.’³

Veel reageerders zien het gebeurde als een teken, een sprekend bewijs van de toestand van de wereld: ‘Ongeboren babys zijn niet eens meer veilig op deze gestoorde K wereld!’ En: ‘Deze wereld is gek. In Nederland had de moordenaar en rover minimaal 4 a 5 jaar gekregen met aftrek van goed gedrag natuurlijk. Wat een zieke wereld.’

Het verhaal daagt ook hun begrip van genres uit. ‘Dit lijkt wel een scène uit een horrorfilm die waarheid is geworden’, zegt de een, maar een ander is het daar niet mee eens: ‘dit is nog te gruwelijk voor een film.’ Het verhaal roept associaties op met de Amerikaanse misdaadseries *CSI* (Crime Scene Investigation) en *Law and Order*, maar het blijkt eveneens bekend uit journalistieke programma’s en infotainment: ‘Dit is al vaker gebeurd. Herinner me nog een aflevering van Oprah Winfrey, die vrouw was er net aan ontkomen.’

Uit een aantal reacties blijkt dat feit en fictie volgens Nuijij-bezoekers nauwe banden onderhouden met elkaar. Ene Qtj schrijft:

zijn handen in het bloederige gat steekt, een arm en daarna de hele baby, dampend, te voorschijn haalt? Hij pakt het kind bij een voet, bekijkt haar alsof ze een gevild konijn is, draait zijn rubberen riem om haar enkels, bindt haar vast om zijn middel, het hoofd naar beneden, haar handen bewegen, in de richting van zijn been, de man pronkt voor de camera, glimlacht, en laat haar tegen zijn bovenbeen bonken. Jaren later wordt ze gevonden, piepklein, gemummificeerd, haar benen weg, evenals het grootste deel van haar onderlijf, en in het restant is gesneden, gehakt en geschraapt.

‘Wie gelooft zo’n verhaal?’, zegt Mo Hayder, over de scène uit haar boek *Tokio* (2004), die zich afspeelde in Nanking, 1937, tijdens de Japanse bezetting van China, waarin het Keizerlijke Japanse Leger binnen een paar weken driehonderdduizend burgers vermoordde, oude vrouwen, kinderen en dieren verkrachtte, hoofden en ledematen afhakte. ‘Maar er wordt ongeveer iedere maand iemand in Amerika gearresteerd omdat hij een baby uit de buik van een vrouw heeft gehakt. Ongeloofwaardig? Het gebeurt.’ (Ineke van den Bergen, ‘Ik veeg niets onder het tapijt.’ *de Volkskrant*, 16 okt. 2009)

2 www.nuijij.nl/baby-gestolen-uit-baarmoeder-vermoorde-vrouw.6277402.lynkx. Geraadpleegd 3 sep. 2009.

3 Citaten worden ongewijzigd overgenomen. Zie voor een verantwoording p. 111.

Door velen aangegeven zijn dit soort gruweldaden ook aan bod geweest in o.a. CSI. Daarbij wordt aangegeven dat het fictief is. Maar er zal waarschijnlijk wel een kern van waarheid in zitten. De schrijvers zullen toch ergens hun inspiratie vandaan gehaald hebben. Bij Law en order zag je ook zaken voorbij komen die gebaseerd waren op werkelijke misdaden en acties. Een aantal jaar heb ik een aantal rapportages gezien (o.a. in het tv-programma Rapportage) over vrouwen die graag een kind willen en zover gaan om hiervoor een zwangere vrouw op deze gruwelijke wijze haar kind te ontnemen. Ik ben nog even op zoek geweest naar linkjes, maar kon zo gauw niets vinden.

Fictie kan volgens Qtj en anderen dus geïnspireerd zijn door criminele feiten, maar ook het omgekeerde houdt men voor mogelijk: echte daden, geïnspireerd door verzonden verhalen. ‘misschien komt het juist door dit soort geweldadige series op tv [zoals CSI, pb]? zulke series geven gewoon ideeën en tips. zou verboden moeten worden,’ aldus ‘Tegenspreker.’

Of is juist het nieuwsbericht uit het Amerikaanse Worcester verzonden? Eén reageerder bestempelt het als *hoax*, een ander noemt het een *broodje aap*. ‘Ballie69’ vindt dat echter onzin: ‘Zulke verhalen verzijn je niet [...]’ Een andere discussiedeel-nemer post links naar Amerikaanse nieuwssites die meer nieuws brengen over de zaak, en concludeert: ‘het is geen broodje aap verhaal.’

Jury van ongelovigen

Dergelijke discussies spelen zich niet alleen af op webforums, maar ook op nieuws-redacties en in het hoofd van individuele journalisten: is dit bonafide nieuws of is het een broodje aap? Soms wordt een verhaal dat eerst als nieuws is gebracht later gelabeld als broodje aap of gerucht. Dit gebeurde bijvoorbeeld met een *Volkscrant*-reportage over kinderonvoeringen in Disneyland en met berichten over inbrekers die elkaar met geheime tekens op huizen kansen en gevaren doorgaven (Burger 2006:48-63,127-128).

Dergelijke haperingen in het sorteersysteem zijn interessant, omdat ze een blik gunnen op de onuitgesproken regels die bepalen of een verhaal wordt gepubliceerd als nieuws of verworpen als broodje aap. Het is een van de momenten waarop de poort van de nieuwsfabriek, die anders meestal gesloten blijft voor buitenstaanders, even moet worden geopend. Hetzelfde geldt voor journalistieke onthullingen die op bedrog blijken te berusten, merkt Broersma op: ‘Hoaxes [...] challenge journalism’s normative and epistemological foundation and its relation to the public. In the turmoil that starts after a hoax is revealed, the profession is forced to expose itself’ (2013:29).

Ook als journalisten besluiten een monsterlijk verhaal als nieuws te brengen, anticiperen ze in hun tekst al op kritiek. Zo bracht *de Volkscrant* op 7 mei 2007 onder de kop ‘Drugs in je drankje’ het verhaal van Viola, die op een feest in het Amster-

damse Paradiso een glas wodka aannam van een blonde jongen. Het had een onverwacht effect: ze moest overgeven en bleef een uur op het toilet zitten, nauwelijks in staat om zich te bewegen. Twee beveiligers brachten haar naar de eerste hulp van Paradiso, waar ze enkele uren bleef liggen, in paniek omdat haar ademhaling bleef wegval- len. Bekenden begeleidden haar naar huis, waar ze pas twee dagen later wakker werd (Van Keken 2007).

Verhalen over GHB en andere drugs in drankjes zijn controversieel: niet iedereen is ervan overtuigd dat dit een reëel gevaar is. De krant benadrukt daarom de betrouwbaarheid van de ooggetuige: het slachtoffer is geen groentje dat na haar eerste breezer al omvalt, maar ‘28 jaar en naar eigen zeggen geen doetje in het uitgaansleven’. Een foto die de halve pagina vult, toont haar in een huiselijke omgeving met een kat. Bovendien bevestigen erkende autoriteiten zoals een woordvoerder van verslavings- zorginstelling Novadic-Kentron het gevaar van onvrijwillige bedwelming.

Toch stuitte het verhaal ook op ongeloof. Dezelfde dag insinueerde columniste Liesbeth Wytzes op de website van *Elsevier* dat het slachtoffer gewoon te veel gedron- ken had:

Ja hoor, het is weer zover. Het zoveelste verhaal om ouders en pubers bang te maken. Wat lezen we vandaag in de Volkskrant? Een flauwekulartikel over een meisje dat drugs in haar drankje kreeg, de zoveelste versie van dit broodje- aapverhaal. Dit meisje waste haar handen in onschuld, want ze wist zeker dat ze niet dronken was – hoe zou dat kunnen, na maar vier wodka en wat losse slokken van iets anders? Nee, het was wel duidelijk: hier was de partydrug ghb in het spel! (Wytzes 2007)

Niet alleen omstreden verhalen, maar alle verhalen die aanspraak maken op waarheid, worden verteld voor een – reële of denkbeeldige – jury van ongelovigen. Om deze jury te overtuigen, kunnen vertellers verschillende retorische middelen inzetten.

Retorica

Om te betogen dat een verhaal waar of onwaar is en om anderen te overtuigen van de ernst van een maatschappelijk probleem, hanteren zowel journalisten als forumdeel- nemers overtuigingsmiddelen uit hetzelfde arsenaal, zoals een beroep op de eigen inte- griteit of op autoriteiten. Dit arsenaal is al meer dan tweeduizend jaar het object van de retorica, het belangrijkste perspectief van waaruit deze verhalen en discussies in dit boek worden bestudeerd. De rode draad zijn de drie middelen die de klassieke retorici al beschouwden als de belangrijkste om een publiek te overtuigen: een beroep op de rede door middel van argumenten (*logos*), op de emoties (*pathos*) en op de betrouw- baarheid van de spreker (*ethos*).

Over die overtuigingsmiddelen gaat deze studie, niet over de misdrijven zelf of over de waarheid van de verhalen. Het is geen onderzoek naar misdaadcijfers, het realiteitsgehalte van stereotypen over slachtoffers en daders, of de toxicologische eigenschappen van GHB, maar naar de retorica van monsterlijke verhalen over misdaad.

Eerder onderzoek

De verhalen die het onderwerp vormen van deze studie krijgen behalve in gevestigde nieuwsmedia vaak gestalte in marginale en vluchtige vormen van communicatie: briefjes op prikborden, berichten op internetforums, gesprekken bij de koffieautomaat – informeel nieuws. Ook in de meeste wetenschappelijke disciplines vormen ze een marginaal onderwerp, en elk daarvan hing er een eigen label aan. Ten eerste de folkloristiek, vervolgens de sociale psychologie, sociologie en criminologie. Benaderingen uit deze takken van wetenschap worden hier kort geïntroduceerd, en krijgen een uitvoeriger behandeling in de hoofdstukken een tot en met drie.

En passant waarschuw ik hier al voor de spraakverwarring die bij interdisciplinair onderzoek altijd op de loer ligt: waar een criminoloog bij het woord *motief* allereerst denkt aan de beweegredenen van de crimineel, denkt een folklorist aan een inhoudelijk element dat in verschillende verhalen voorkomt. *Ethos* zal voor veel lezers in eerste instantie alleen associaties oproepen met een drogisterijketen, maar betekent voor een retoricus zoveel als het imago van iemand die een ander ergens van probeert te overtuigen. Aan het eind van deze inleiding volgt een lijst van de belangrijkste termen.

Deze marginale verhalen behoren alleen in de folkloristiek⁴ tot de kern. Bezien vanuit deze wetenschap, die zich bezighoudt met traditionele verhalen en gebruiken, zijn deze verhalen te karakteriseren als *sagen*. Voor veel lezers zal dit woord een vergane wereld oproepen van draken, kabouters en witte wieven, maar folkloristen duiden ook verhalen als die over drugs in je drankje aan als (moderne) sagen.

Folkloristen bestuderen sagen onder meer als een vorm van volksliteratuur (welke verhaalmotieven bevatten ze, welke stijlkenmerken vertonen ze?) en houden zich daarnaast bezig met hun verspreiding (door welke sociale groepen en in welke landen worden ze verteld, op welke manier, en wat is het verschil tussen die versies?). Verder spreken zij zich uit over de moraal van sagen. Deze moraal wordt vaak afgeleid uit de verhaalttekst (dus het verhaal over de veronderstelde gebeurtenissen), in plaats van uit een analyse van de discussie over het verhaal. Onderzoekers die dergelijke discussie-

4 Ik gebruik in dit boek de termen *folkloristiek* en *folklorist* om aan te sluiten bij het Engelse gebruik (*folklore studies*, *folklorist*). Naast het Angelsaksische *folkloristiek* bestond in Nederland voor dit vakgebied de naam *volkskunde*. In Vlaanderen is deze nog in zwang, maar Nederlandse volkskundigen van het Meertens Instituut hebben er enkele jaren geleden afstand van gedaan en gekozen voor *etnologie* (Dekker, Roodenburg & Rooijackers 2000:7-8).

analyses wel hebben uitgevoerd, hebben zich vrijwel uitsluitend beperkt tot het bovennatuurlijke. Discussies over misdaadsagen zijn een betrekkelijk onontgonnen terrein.

Verscheidene folkloristen hebben zich beijverd om misdaadsagen te ontmaskeren als onware verhalen (bijvoorbeeld: Brunvand 1983) waardoor zij deelnemers zijn geworden aan de discussie over waarheidsclaims. Ook wanneer het doel van hun publicaties niet expliciet *debunking* is, maakt de veronderstelling dat sagen onwaar zijn vaak deel uit van hun definitie van het genre. Ik heb zelf ook in deze zin over sagen geschreven (Burger 1992, 1995, 2006), maar volg in dit boek een ander spoor, dat van de retorica.

Het uitgangspunt dat de bestudeerde verhalen onwaar zijn, geldt eveneens voor de sociaal-psychologische en sociologische traditie van onderzoek naar *geruchten*, een label dat vaak dezelfde verhalen dekt die folkloristen als sagen aanduiden. Anders dan folkloristen hebben deze sociale wetenschappers geen belangstelling voor de traditionele en literaire kanten van sagen; zij bestuderen de factoren die leiden tot geruchtevorming en de functie daarvan. Sinds Allport & Postman (1947) worden geruchten bestudeerd als ‘ongeverifieerde’ of ‘onzekere’ informatie, die bij gebrek aan andere informatiebronnen dient om gemeenschappelijk een ambigue situatie te duiden; geruchten zijn, in de woorden van de Amerikaanse socioloog Shibutani (1966), ‘geïmproviseerd nieuws’. Sociaal-psychologen en sociologen hebben zich vooral bezig gehouden met geruchten in crisissituaties zoals oorlogen en rampen, en minder met de ‘alledaagse’ geruchten over misdaad die het onderwerp zijn van dit boek.

De derde tak van wetenschap die zich bezighoudt met verhalen als die over verkrachtingsdruugs, is de sociologie van maatschappelijke problemen. Sociologen die onderzoeken hoe verschillende partijen in een samenleving een bepaalde kwestie proberen te bevorderen tot de status van maatschappelijk probleem, hebben misdaadsagen gekarakteriseerd als ‘ongeconstrueerde’ of ‘dakloze’ problemen (Best 1990, 1999; Best & Horiuchi 1985): problemen die wel bestaan op het niveau van individuele verontruste burgers, maar die geen onderdak hebben gevonden bij instanties met definitievorming, zoals politieke partijen, politie en justitie, nieuwsmedia of belangengroepen. Deze sociologische benadering houdt zich echter minder bezig met de discussies tussen burgers, die een belangrijk onderwerp vormen van dit onderzoek.

De Amerikaanse criminologe Pamela Donovan (2002, 2004) bestudeerde deze discussies wel, door de argumentatie van *believers* en *debunkers* op internetforums te analyseren. Zij besteedt echter nauwelijks aandacht aan de rol van de nieuwsmedia in deze discussies. Verder hebben criminologen de relevantie van deze informele verhalen voor hun discipline tot nu toe grotendeels genegeerd (Burger 2008), zoals ze – de Nederlandse althans – ook betrekkelijk weinig aandacht besteden aan taal- en discours-

analyse, de rol van nieuwsmedia en, meer in het algemeen, aan maatschappelijke reacties op criminaliteit (Van der Leun & Bijleveld 2009:201; Van Swaaningen 2006).⁵

De laatste discipline die zich met misdaadsagen bezig zou kunnen houden, is de communicatiewetenschap, met inbegrip van een van de jongste loten aan deze stam, *journalism studies*. Deze tak van wetenschap heeft veel kennis voortgebracht over de inhoud, productie en functie van misdaadnieuws, maar misdaadsagen zijn tot nu toe aan de aandacht ontsnapt. Voor zover journalistiekonderzoekers belangstelling toonden voor folklore, was hun onderzoek vooral gericht op verbanden tussen nieuws en *mythen*, begrepen als de ‘grote verhalen’ over helden, heiligen en andere archetypen, die de waarden van een cultuur belichamen. Sagen – ‘kleine verhalen’ met een meer lokaal en actueel karakter – zijn binnen het kader van *journalism studies* nauwelijks onderzocht.

De retorische constructie van misdaadsagen in nieuws en in informele discussies verdient nader onderzoek. Enerzijds kan dit een bijdrage leveren aan de studie van de manier waarop onze samenleving zich een beeld vormt van misdaad en van de rol die informele verhalen en nieuws daarbij spelen. Anderzijds kan het journalisten en andere deelnemers aan het debat over deze verhalen een stap verder brengen dan het wellesnietesspel over de feitelijke waarheid waarin deze discussies vaak blijven steken.

Bovendien voltrekken zich de laatste jaren ingrijpende veranderingen in de aard van de nieuwsvoorziening, in de media die we gebruiken voor informele conversaties, en in de verhouding tussen die twee. Het nieuws ging online, 24/7, werd crossmediaal, en informele berichten wisselen we behalve mondeling uit via e-mail, sms, twitter, chat en op blogs, webforums en andere *we media*.

In het internettijdperk zijn genres en de rollen van producent en consument in de woorden van Deuze (2007) *vloeibaar* geworden: nieuwsberichten worden onderdeel van discussies op forums; internetedities van kranten bieden de mogelijkheid om artikelen te bediscussiëren; nieuwsconsumenten werden *prosumenten*, die door reacties op nieuwssites en met eigen blogs, foto’s en video’s nu één ruimte – cyberspace – delen met de nieuwsproducenten. Nieuws zoals dat gebracht werd door krant, radio en televisie was altijd al een halfproduct, maar is dat nog meer geworden door internet.

Dit heeft de wisselwerking tussen informele verhalen en nieuws, die er altijd is geweest, een nieuwe dynamiek gegeven: de twee zijn nog sterker verweven geraakt dan ze al waren.

5 Een recente uitzondering is de discoursanalyse van Koemans (2011) over overlast in nieuws, politiek en publieke opinie. Ook de belangstelling voor ‘culturele criminologie’ (Siegel, Van Gemert & Bovenkerk 2008) en de verschijning van het *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit* (sinds 2011) wijzen op een stijgende belangstelling van criminologen voor media en discours.

Uitgangspunten

Met als basis retorica en sociale constructie integreer ik in dit boek de zojuist beschreven disciplines. Behalve door de keuze van het bronnenmateriaal – misdaadsagen in kranten en op webforums – onderscheidt deze studie zich van andere over vergelijkbare onderwerpen door de volgende uitgangspunten.

Constructionistische benadering

Het is meestal de eerste vraag die gesteld wordt als het over dit soort verhalen gaat: zijn ze waar? Die vraag is vanzelfsprekend van belang voor journalisten, rechercheurs, ouders en andere burgers en professionals. Ik kies echter in dit boek niet een objectivistische benadering, maar een constructionistische, waarin het waarheidsgehalte van uitspraken over de werkelijkheid ('claims') tussen haakjes wordt geplaatst: hoe onderhandelen mensen over de definitie van sociale problemen, hoe scheppen ze in en met verhalen een gedeelde werkelijkheid?

Retorische benadering

In deze studie gaat het dus niet om de vraag wie gelijk heeft (zijn de onderzochte verhalen waar of niet?), maar om de vraag hoe de discussiedeelnemers hun gelijk proberen te halen. De middelen die zij gebruiken om anderen te overtuigen van hun gelijk zijn retorische middelen. Journalisten schragen hun eigen gezag onder meer door de autoriteit van hun bronnen en de objectiviteit van hun methoden te benadrukken, en andersdenkenden te negeren of te bestempelen als irrationeel en amateuristisch. Ook grenzen zij hun professie af door andere kennisproducenten (zoals bloggers en *tabloids*) de autoriteit en status van journalisten te ontzeggen, een retorische operatie die sociologen betitelen als 'boundary work' ('grenswerk', Gieryn 1983).

Net als journalisten zetten de deelnemers aan internetdiscussies retorische middelen in om hun aanspraken op de waarheid overtuigender te maken. Ook zij poetsen bijvoorbeeld hun *ethos* op door hun bronnen als gezaghebbend voor te stellen.

Ook de onderzochte verhalen zelf hebben een retorische functie: zij kunnen worden beschreven als *topen*, dat wil zeggen gemeenplaatsen met een overtuigende functie. Het verhaal over verkrachters die heimelijk drugs in drankjes doen, kan gebruikt worden om iemands onschuld te benadrukken. Het is, retorisch gezien, een effectief middel bij de constructie van 'ideale' slachtoffers.

Ik onderzoek dus twee aspecten van de retorica van monsterlijke verhalen over misdaad. Ten eerste de *retorica van de waarheid*: met welke retorische middelen wordt de (on)waarheid van deze verhalen geconstrueerd? Ten tweede de *retorica van de waarde*: welke moraal wordt aan deze verhalen toegekend; hoe worden deze verhalen gebruikt als retorisch middel bij de constructie van misdaadproblemen? In beide retorica's spelen de overtuigingsmiddelen *ethos*, *logos* en *pathos* een rol, maar om redenen

die worden uiteengezet in de hoofdstukken 2 en 3 concentreer ik me bij de retorica van de waarheid op logos en ethos, en bij de retorica van de waarde op pathos.

Deze retorisch-constructionistische benadering heeft de volgende consequenties:

Geloof en ongeloof gelijkelijk object van studie

De benadering van misdaadsagen als retorische constructies sluit aan bij ontwikkelingen in het onderzoek van sagen en volksgeloof door folkloristen. Ten eerste verschoof hun aandacht van geïsoleerde items (verhalen en beweringen over, bijvoorbeeld, de oorsprong van ziekten) naar de culturele en maatschappelijke context van het vertellen. Ten tweede kregen folkloristen oog voor het samenspel tussen *believers* en *debunkers*: ook ongeloof werd object van studie voor onderzoekers van volksgeloof. Deze stelden zich bovendien steeds terughoudender op in hun oordeel over het waarheidsgehalte van de verhalen die ze onderzochten.

Bij hun studie van discussies over de waarheid van sagen hebben onderzoekers zich tot nu toe echter vooral gericht op het bovenaardse en daarbij het ondermaanse verwaarloosd. Een uitzondering is de reeds genoemde studie over misdaadsagen van de Amerikaanse criminologe Pamela Donovan (2002, 2004). Zij bestudeert de manier waarop gebruikers van Usenet eind jaren negentig discussieerden over drie kwesties die herhaaldelijk zijn gebrandmerkt als broodje aap: snuff-films (extreem gewelddadige porno met opnamen van echte moorden), orgaanroof en ontvoeringen van vrouwen en kinderen uit winkelcentra en pretparken. Haar kwalitatieve inhoudsanalyse van dit materiaal (aangevuld met interviews met discussiedeelnemers) concentreert zich op stijlen van geloof en scepsis en op de functie die deze verhalen hebben voor degenen die erin geloven.

Verhelderend is dat Donovan de blik evenzeer richt op degenen die *niet* in de sagen geloven als op hen die dat wel doen. Zij laat zien dat juist het debat tussen *believers* en *debunkers* misdaadsagen kleurt en in leven houdt. Verhelderend is ook de tweedeling die Donovan maakt bij de *believers*: zij onderscheidt een kleine groep van fervente gelovigen van een veel grotere en invloedrijkere groep van niet-fervente *believers*. In mijn onderzoek zal ik deze typologie toetsen: is zij ook van toepassing op berichtgeving in de nieuwsmedia en op andere soorten sagen dan de gevallen die Donovan analyseerde? En hoe verhouden de geloofsstijlen zich getalsmatig tot elkaar?

Gebruik van authentieke teksten uit online discussies

Veel sagenstudies zijn gebaseerd op materiaal dat niet spontaan is ontstaan, zonder tussenkomst van de onderzoeker, maar dat verkregen is met behulp van vragenlijsten en face-to-face interviews. De methodologische bezwaren hiertegen worden voor een belangrijk deel weggenomen door het benutten van nieuwsgroepen, blogs en andere online forums als bron. Al deze *user generated content* kan worden doorzocht, opgeslagen en geanalyseerd. Dit verschaft de folklorist – als een ‘onzichtbare veldwerker’ –

toegang tot informele discussies over misdaad die voorheen niet toegankelijk waren zonder interferentie van de onderzoeker.

Meer dan 'motieven spotten'

Veel oudere studies van de verhouding tussen folklore en andere vormen van communicatie, zoals film, literatuur en reclame, zijn gebaseerd op *motif spotting*: de onderzoeker wijst in de andere vorm van communicatie typen en motieven aan uit volksverhalencatalogi en gaat dan na hoe de auteur dat traditionele materiaal heeft verwerkt.

Modernere studies benadrukken meer de functionele dan de inhoudelijke overeenkomsten tussen folklore en andersoortige communicatie: om welke redenen worden deze verhalen in deze vorm verteld voor dit publiek? In zijn studie van verbanden tussen hedendaags televisieamusement en historisch volksvermaak beschouwt Reijnders (2006) de reality-tv van Peter R. de Vries als een voortzetting van het negentiende-eeuwse moordlied met andere middelen, en ziet hij overeenkomsten tussen de rituelen van volkse zangfeesten en het massavermaak van *Idols*.

Op vergelijkbare wijze zal ik niet alleen onderzoeken hoe traditionele verhaal-motieven over misdaad retorisch gerealiseerd worden in nieuwsmidia en internetdiscussies, maar ook kijken naar de overeenkomsten tussen de genres van nieuws en die van informele discussies en verhalen. Gewoonlijk worden alleen informele conversaties en discussies over zaken als toeristen die van een nier worden beroofd aangeduid als sagen. Wanneer dezelfde onderwerpen aan de orde komen in de nieuwsmidia hebben we te maken met nieuws, een vorm van communicatie met een hoger prestige en daardoor krachtigere waarheidsclaims. Die verschillen zijn onderwerp van mijn onderzoek, maar binnen het kader van de overeenkomsten tussen nieuws en informele verhalen over misdaad: beide zijn sociale constructies met een symbolische waarde, beide zijn gepreoccupeerd met risico's en normoverschrijdingen.

Onderzoeksvragen

De benadering van misdaadsagen als retorische constructies is nieuw en voor een deel nog weinig onderbouwd met empirisch onderzoek. Het doel van deze studie is de theorie uit te bouwen en op een aantal punten te toetsen. De hoofdvragen van dit onderzoek luiden:

- 1. Retorica van de waarheid: met welke retorische middelen wordt de (on)waarheid van misdaadsagen geconstrueerd in nieuwsmidia en op internetforums?*
- 2. Retorica van de waarde: hoe worden misdaadsagen in de nieuwsmidia en op internetforums ingezet als retorische middelen om misdaadproblemen te construeren?*

Ik bestudeer misdaadsagen aan de hand van een tweetal casussen. De eerste casus zijn de verhalen over verkrachtingsdrugs, die in hun moderne vorm circuleren sinds 1999, maar ook al rond 1900 een voorname rol speelden in verhalen over gedwongen prostitutie (destijds bekend als ‘blankeslavinnenhandel’; de term was bedoeld als tegenhanger van de bekendere handel in zwarte slaven en slavinnen). De tweede is het verhaal van de Smileybende, een groep allochtone verkrachters, dat sinds 2003 in Nederland wordt verteld en waarvan de geschiedenis in andere landen teruggaat tot in de jaren vijftig. De eerste casus is een geval dat niet tot de folkloristische canon behoort, de tweede een ‘klassiek’ voorbeeld van een misdaadsage. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, maak ik gebruik van literatuuronderzoek, van kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyse en in bescheiden mate ook van etnografisch veldwerk.

De opbouw van dit boek

Dit boek bestaat uit tien hoofdstukken. De eerste vier behandelen theorie en methode, dan volgen vijf hoofdstukken over de twee casussen, en tot slot een conclusie.

Hoofdstuk 1 stelt de vraag naar de aard van de verhalen die het onderwerp vormen van dit boek en bekritiseert objectivistische definities van ‘sage’ en ‘gerucht’. Het hoofdstuk besluit met een alternatief voor de objectivistische aanpak: een retorische en constructionistische benadering van de misdaadsage. Hoofdstuk 2 beschrijft met welke middelen de waarheid van misdaadsagen wordt geconstrueerd en concentreert zich daarbij op het gebruik van logos en ethos. Hoofdstuk 3 behandelt de manier waarop de waarde van misdaadsagen wordt geconstrueerd en focust op pathos en (in mindere mate) logos: misdaadsagen als extreme voorbeelden die een krachtig appel doen op de emoties van het publiek. Hoofdstuk 4 verantwoordt de toegepaste methoden: de selectie van casestudy’s, de eigenschappen van internetdiscussies als onderzoekscorpus, en de methoden van inhoudsanalyse en etnografisch onderzoek. Details over materiaal en analyse in de beide casussen zijn te vinden in de bijlagen.

De hoofdstukken 5, 6 en 7 behandelen de eerste casus: verhalen die het motief ‘gedrogeerd en misbruikt’ bevatten. De hoofdstukken 5 en 6 zijn historisch: zij laten zien hoe het motief ‘gedrogeerd en misbruikt’ werd gestandaardiseerd. Hoofdstuk 5 beschrijft de verschijningsvormen en contexten waarin dit motief is gerealiseerd sinds 1885. Dit is een breed historisch overzicht, dat begint met het geruchtmakende pamflet van de Engelse krantenman William Stead tegen de handel in blanke slavinnen (*The Maiden Tribute of Modern Babylon*, 1885), en eindigt met de huidige publiciteit over GHB als verkrachtingsdrug. Hoofdstuk 6 licht hier één episode uit: de manier waarop de *New York Times* in de jaren 1913-1917 verhalen over vrouwen die in bioscopen werden bedwelmend door blankeslavinnenhandelaars construeerde als geruchten. Hoofdstuk 7 behandelt de hedendaagse retorica rond verkrachtingsdrugs in Nederland (1999-2008) in nieuws en in internetdiscussies.

De hoofdstukken 8 en 9 behandelen de casus van de Smileybende, het verhaal over een jeugdbende van allochtonen die zich schuldig maakt aan verminking en groepsverkrachting. Hoofdstuk 8 behandelt de logos- en ethostechnieken in internet-discussies en nieuwsberichten over de waarheid van dit verhaal, met speciale aandacht voor de wijze waarop autoriteit wordt geconstrueerd in het nieuws en op forums. Hoofdstuk 9 behandelt de pathosfunctie van deze sage als exemplarisch verhaal in de context van maatschappelijke onrust over criminele Marokkaanse jongeren.

Het slothoofdstuk vat de bevindingen samen, trekt conclusies en bespreekt de implicaties van dit onderzoek voor de wetenschapsdisciplines folkloristiek en *journalism studies*, en voor de journalistieke professie. Daaruit zal onder meer duidelijk worden dat de benadering van misdaadsagen als retorische constructies vruchtbaar is voor de analyse van journalistiek en informeel discours en als uitgangspunt kan dienen voor kritiek op journalistieke praktijken.